

2. WACQUANT V „ROMSKÉM GHETTU“:

POZNÁMKY K PROCESU GHETTOIZACE V ČESKÝCH MĚSTECH

MICHAL RŮŽIČKA

Abstrakt

Rostoucí míra prostorové segregace Romů v České republice je v poslední době podrobována analýzám v rovině sociálně politické a sociálně vědní, nevyhýbá se však ani kritice ze strany rozvojových neziskových organizací a orgánů EU. Pro uchopení prostorových aspektů romské marginality v českých městech se v posledních letech vžil termín *sociálně vyloučené lokality*, přičemž termín *ghetto* pak v českém akademickém prostředí příliš často používán nebývá, a pokud ano, tak spíše v poměrně volném pojetí odkazujícím ke koncentraci chudoby a jiných forem znevýhodnění. Cílem textu je představit a aplikovat analytiko-komparativní koncept „ghetta“ na realitu českých měst a prozkoumat, zdali nám umožní lépe porozumět logice rostoucí míry segregace té nejlépe znevýhodněné části romské populace. Autor vychází z historicko-funkcionalistického pojetí konceptu ghetta (R. Sennett, L. Wacquant) jako strukturálně a funkčně specifické formy institucionalizované etno-rasové segregace, která odděluje dvě populace a zároveň mezi nimi umožňuje ekonomickou interakci.

Klíčová slova:

ghetto, rezidenční segregace, sociální exkluze, Wacquant, Romové, městský prostor, Česká republika

Úvod: Problém komparace sociálních nerovností

Loïc Wacquant, francouzský sociolog působící v americkém akademickém prostředí, je profesorem sociologie na Kalifornské Univerzitě v Berkeley. V průběhu posledního desetiletí vstupoval do povědomí širší akademické i veřejné obce z několika důvodů, které zároveň tvoří

příliš jeho akademických aktivit: věnuje se analýze a sociální kritice forem nerovností v soudobých západních společnostech v bourdieusovském duchu (např. Bourdieu [1993] 1999) – zde se specializuje, mimo jiné, na analýzu procesu ghettoizace (resp. hyper-ghettoizace) a hypertrofie vězeňského systému v USA, či se věnuje konceptuální a epistemologické kritice americké sociologické tradice.

V rámci tohoto druhého bodu Wacquant opakovaně varoval před nekritickým a nerflexivním importem konceptu *ghetta* z amerického prostředí a před jeho transpozicí do prostředí evropského; městskou marginalitu v evropských městech proto označuje termínem „antighetto“ (Wacquant 2008a). Zde pak autor vede řeč o nebezpečí amerizace evropských sociálních problémů prostřednictvím nerflexivní adopce zaocánských konceptů a teorií. Tvrdí, že neadekvátní konceptualizace může vyústit v neadekvátní, resp. nefunkční, politiky boje proti sociálním problémům, jako je chudoba, resp. sociální vyloučení. Wacquant však jedním dechem navrhuje způsob, jak problém konceptuální transpozice překonat, resp. jak na pozadí své kritiky umožnit srovnávací studium nerovností v soudobých pozdně kapitalistických společnostech.

Cílem předkládaného textu je (1) představit Wacquantův analytický aparát pro srovnání forem nerovností v městském prostoru soudobých západních společností (kde se zaměřil zejména na komparaci francouzských a amerických realit) a (2) promyslet, zda-li je tento aparát použitelný pro lepší porozumění procesům a transformacím, k nimž dochází v českých městech v éře postsocialismu, zejména pak s ohledem na rostoucí míru rezidenční segregace a prostorové koncentrace sociálních, resp. etnických, skupin v městském prostoru. Na skutečnost, že v rovině marginalizace romské populace dochází ke změnám k horšímu, již dlouhou dobu upozorňuje jak řada badatelů/badatelek (Ringold 2000; Ladányi 2001; Šimková, Vaščka 2004; GAC 2006; Hirt, Jakoubek 2006; Sirovátka 2006), tak mezinárodních organizací (Halász 2007; ECRI 2009).

Předkládaný text je tedy zaměřen jak konceptuálně, tak komparativně. V konceptuální rovině se snaží prozkoumat možnosti pro aplikaci analytického termínu *ghetto*, resp. *ghettoizace*, a zjistit, zda-li nám

umožní lépe porozumět logice rostoucí míry prostorové segregace té nejvíce znevýhodněné části romské populace. V rovině srovnávací je pak předkládaný text pokusem o strukturální komparaci forem socio-prostorové marginality v západní Evropě (resp. ve Francii), ve Spojených státech a v České republice. Při diskuzi situace v českých městech bude text vycházet z existujících výzkumů tzv. *sociálně vyloučených lokalit*, které jsou obývány převážně sociálně vyloučenými romskými rodinami.¹

Je pravda, že se procesy socio-prostorové diferenciace obecně, a rezidenční segregace konkrétně, v postsocialismu nedotýkají pouze chudých Romů, nýbrž – alespoň teoreticky – všech nízkopříjmových vrstev obyvatelstva. Existující studie však naznačují, že se proces rezidenční segregace v českých městech týká v podstatě míře právě vyloučených romských rodin, což mne vede k tomu, abych se v rámci analýzy segregace věnoval právě sociálně vyloučeným lokalitám obývaným převážně Romy. Tuto pozici podporují závěry nedávno publikovaného výzkumu, že „pokud odhlédneme od lokalit sociálně vyloučených Romů, nejsou (v českých městech – pozn. aut.) žádné významné koncentrace sociálně deprivované populace“ (Sýkora 2009: 430). Je pravděpodobné, že se tento stav, nejen s ohledem na probíhající finanční a fiskální krizi, bude v budoucnu buď měnit k lepšímu, a/nebo dále prohlubovat.

Konceptuální vymezení: *ghetto* jako analytický nástroj

Přestože Wacquant termín *ghetto* nevyhledal, zasadil se o jeho klarifikaci a analytickou precizaci tak, aby se mohl stát vhodným konceptem

¹ Termín *sociálně vyloučené lokality* v rámci českého sociálně politického a státně administrativního diskurzu definitivně etablovala zpráva GAC (2006). Její autori definují *sociálně vyloučenou lokalitu* jako „prostor obývaný skupinou, jejíž členové se sami považují za Romy a/nebo jsou za Romy označováni svým okolím, a jsou sociálně vyloučeni“ (GAC 2006: 10). Ve svém textu dále autoři varují před používáním termínu *ghetto*, zejm. pak z toho důvodu, že „reprodukuje a dále posiluje záporné vnímání těchto lokalit a motivuje s nimi spojeně praktické jednání“ (GAC 2006: 10). Samotný termín *ghetto* nenabízí pozitivní obraz lidské společnosti a snad i trochu oprávněně odkazuje ke „špatným“ formám mezikupinového soužití. Přestože je početně věnovat pozornost politice reprezentace a nálepkování, tento text chápe termín *ghetto* jako analytický nástroj, který se svým významem odlišuje od volného pojetí, s jakým k tomuto termínu přistupuje politický či novinářský diskurz.

pro historické i srovnávací studium městských socio-prostorových nerovností.²

Ke zrodu *ghetta*, jako specifické instituce mezikupinových vztahů, došlo v roce 1516 v italských Benátkách, kdy senát Benátské republiky umožnil vstup několika stovkám aškenázkých Židů do Benátek, neboť bylo považováno za potřebné využívat jejich finančních služeb pro potřeby rozvoje zámožského obchodu. Židé byli ubytováni na jednom z ostrovů, kde se dříve odlévaly kanóny. Tento ostrov byl pojmenován, s odkazem na své předchozí využití, jako *ghetto* (z italského *gettare* – odlévat) (Wirth 1928: 2). Ostrov, kterému se začalo říkat *Ghetto Nuovo*, byl s ostatními ostrovy spojen dvěma padacími mosty, které byly každý večer na noc zvedány, aby Židé nemohli místo svého bydliště svěvolně opustit a okolo ostrova pak celou noc hlídávaly strážné čuny (Sennett 1994: 215). Židé byli internováni na jednom z benátských ostrovů a jejich pohyb a interakce s většinovou společností byl přísně regulován. Na jedné straně byli fyzicky segregováni, na straně druhé od nich byly vyžadovány finanční služby, které benátské kupci potřebovali pro rozvoj svých zámořských obchodů, aby tak položili mocný pilíř rodicím se kapitalistickému světovému systému.

Původ *ghetta* jako sociální a ekonomické instituce lze tedy naprosto konkrétně historicky a geograficky lokalizovat. Sémantické pole termínu *ghetto* se až do počátku 20. století vztahovalo k označení rezidenčně segregované židovské populace v evropských městech. Na počátku 20. století se tento úzce vymezený význam začíná rozvíjet, což je patrné například u L. Wirtha (1928: 4), který popisuje, jak se v amerických městech formují i nežidovská *ghetta*, resp. *ghetta* – zde ve významu etnický homogenní enkláv – evropských imigrantů, zejména pak tzv. „PIGS“ (Poláků, Italů, Řeků a Slovanů).

V tomto období se termín *ghetto* stává označením pro socio-prostorové uskupení nově přichozích migrantů do amerických velkoměst, a to nejen migrantů z jižní a středovýchodní Evropy, ale též Afroameričanů utíkájících z amerického Jihu (Wacquant 1998: 142). Zhruba od doby

² V českém akademickém prostředí se pravděpodobně jako první pokusil o analytickou klarifikaci termínu *ghetta* v podobných intencích, jak tomu činí předkládaný text, Toušek (2007).

2. světové války se termín *ghetto* stává součástí mediálně politického diskurzu, když označuje „černošský problém“ amerických velkoměst, tedy problém prostorové koncentrace chudoby a souvisejících problémů – nezaměstnanosti, kriminality a násilí, později pak obchodu s drogami apod. Wacquant ve svém díle navrhuje na své předchůdce a kolegy, kteří ve své práci používají termín *ghetta* (Massey, Denton 1993; Marcuse 1996, 1998; Venkatesh 2000 atd.), ovšem s tím, že se mu snaží navrátit jeho původní význam, resp. se snaží znovu ustavit jeho analytickou rigoróznost.

V průběhu dějin došlo ve vztahu k instituci a konceptu *ghetta* k zájímavým změnám. *Ghetto* vzniklo původně v evropských městech jako nástroj urbanizace a segregace židovských komunit. Teprve po vzniku *ghetta* v amerických městech se ukázalo, že *ghetto* není žádná etnická specifická instituce, nýbrž instituce sociální a ekonomická. Mezitím však – v důsledku 2. světové války – *ghetta* z evropských měst vymizela. Na pozadí zdání historické (a evoluční) diskontinuity mezi „původním“ židovským evropským *ghettem* a „pozdějším“ ghettem černošským v Americe, existuje mezi těmito dvěma formami *ghetta* funkční a strukturální homologie, což Wacquanta opravňuje proto přemýšlet o těchto dvou historicky specifických formách socio-prostorových nerovnot jako o konkrétních manifestacích „univerzálního“ *ghetta*.

Ghetto a banlieue – podobnosti a rozdíly

Od raných 90. let 20. století Wacquant systematicky předkládal odborné veřejnosti střipky své teorie sociálních nerovnot v pozdním kapitalismu. Řada jeho textů je založena na srovnání městské chudoby ve Spojených státech a ve Francii: v konkrétní rovině Wacquant předkládá detailní socioekonomickou analýzu a komparaci *amerického černošského ghetta*³ a francouzských *banlieue*.⁴

Přes určité vnější podobnosti se tyto formy městské chudoby v pozdně kapitalistických společnostech na obou stranách Atlantiku

liší – a to zejména ve své struktuře a funkci – do takové míry, že *americké černošské ghetto* a *francouzské banlieue* podle něj tvoří „dvě odlišné socio-prostorové formace“ (Wacquant 1993: 368). Hovořit o *ghettu* ve Francii je pak, podle Wacquanta, příkladem nevhodné amerikanizace evropských sociálních problémů *par excellence*, před čímž autor opakovaně a důsledně varuje.

Rozdíly mezi *ghettem* a *banlieue* sleduje Wacquant v pěti rovinách (Wacquant 2007: 17–26; Wacquant 2008b: 150–160):

1. na úrovni „organizačních ekologií“ (tj. velikosti „vyločených lokalit“),
2. na úrovni etnické homogenity (resp. míry, do jaké jsou daná místa koncentrované chudoby rasově či etnicky homogenní),
3. na úrovni míry chudoby (tj. toho, jaké množství obyvatel těchto lokalit žije pod úrovní chudoby, resp. je nezaměstnaných),
4. na úrovni kriminality a „objektivního“ nebezpečí (reprezentovaného počtem násilných trestných činů a počtem násilných úmrtí),
5. na úrovni míry penetrace státu (čímž má Wacquant na mysli míru, do jaké je stát v místech koncentrované chudoby přítomen, resp. jak stát na daných místech zajišťuje fungování svých institucí, jako je veřejná doprava, policie, zdravotní a sociální služby apod.).

Tab. 1: Srovnání amerického černošského ghetta a francouzských banlieue

	USA	FRANCIE
Organizační ekologie	+++	++
Etnická homogenita	+++	+
Míra chudoby/nezaměstnanosti	++	+
Kriminalita, nebezpečí	+++	-
Míra penetrace státu	-	+

Zdroj: Autor⁵

³ Americké *ghetto* se v různých lokálních variantách formovalo v centrech průmyslových měst na americkém Severu v době následující zrušení otroctví.

⁴ *Banlieue* jsou tradiční rezidenční čtvrti francouzské dělnické třídy nacházející se na periferiích průmyslových měst.

⁵ V této tabulce, jakož i v následujícím textu, vycházím z dat, která Wacquant předkládá na různých místech (Wacquant 1993; 1999; 1644–1645; 2000: 115–116; 2007; 2008a; 2008b). Údaje využití v tomto textu jsou pouze ilustrativním výběrem dat, ze kterých Wacquant vychází. Pro podrobnější přehled dat a zdrojů srovnací texty.

Tabulka 1 porovnává strukturu amerického černošského *ghetta* a francouzských *banlieue*. Křížky u jednotlivých kolonek neznamenaají absolutní hodnoty, nýbrž míru a vztah: míru a vztah *ghetta* a *banlieue* k pěti kategoriím, které Wacquant stanovil pro svoji analýzu. Při určování měř a vztahů v tabulce 1 jsem vycházel z Wacquantových textů k problematice městské chudoby, resp. z těch textů, které staví do kontrastu americké *ghetto* a francouzské *banlieue*. Wacquant hovoří o pěti strukturálních rozdílech mezi těmito socio-prostorovými formacemi:

1. Na úrovni „organizačních ekologií“ se jedná o neslučitelnou míru, resp. velikost, segregovaných míst. Zatímco například *ghetto* v Chicagu ve svém „klasickém“ období pojímalo 300 000 obyvatel, největší francouzské rezervace sociálního bydlení (*banlieue*) na městských předměstích mají okolo 10 000 obyvatel. Průměrně jsou tak francouzské „vyloučené lokality“ zhruba desetkrát menší.
2. V rovině etnické kompozice (Wacquant, pohybující se na půdě americké sociologie, zde hovoří o „etno-rasové“ kompozici) je rozdíl v tom, že zatímco v klasickém *ghetto* panuje absolutní etno-rasová homogenita a endogamie, francouzská předměstí jsou nejen etnicky, nýbrž i národnostně a třídně poměrně heterogenní. Například v roce 1980 byla populace francouzských *banlieue* tvořena až z jedné třetiny francouzskými „bílými“ občany, a práci tzv. bílých liměků vykonávalo 22 % obyvatel. Dále v *banlieue* existuje, na rozdíl od *ghetta*, poměrně vysoká míra sociální mobility mimo tyto prostory v průběhu životů obyvatel těchto míst.
3. Třetí odlišnost mezi *ghettem* a *banlieue* spočívá v míře a úrovni chudoby, resp. v míře nezaměstnanosti. Zatímco v americkém *ghetto* panuje více než 80% nezaměstnanost, ve francouzských *banlieue* je průměrná míra nezaměstnanosti „pouze“ 50%. Tato situace (resp. její společensko ekonomický dopad) je znásobena, resp. umocněna, existencí (v případě Francie), resp. *de facto* neexistencí, (v případě USA) sociálního státu.
4. Co se týče míry a úrovně kriminality a nebezpečí, situace je také diametrálně odlišná. Zatímco situaci v americkém *ghetto* někteří pozorovatelé přirovnávají ke stavu občanské války se 100 vraždami na 100 000 obyvatel (v roce 1990), míra kriminality a objektivního

nebezpečí na francouzských předměstích není podle Wacquanta tak dramatická, jak tvrdí politici hledající ospravedlnění zvýšených investic do represivních složek státní moci.

5. Snad největší rozdíl mezi *ghettem* a *banlieue* spočívá v míře penetrace státu a státních institucí. Zatímco stát v případě USA neopatření pro řešení problému amerického *ghetta* a z jednotlivých *ghett* se stahuje (ruší veřejnou dopravu, redukuje sociální služby, přestává podporovat rozvoj a nezbytnou opravu infrastruktury), francouzský stát se monitoringu situace a formování integracních a rozvojových politik věnuje, alespoň podle Wacquanta, poměrně systematicky již od 80. let 20. století (zvýšené investice do infrastruktury, systematické renovace bytového fondu, různé programy sociální integrace, i přes probíhající neoliberalní reformy stále ještě relativně silný sociální stát).

Pokusme se nyní analyticky distinkci mezi francouzskými *banlieue* a americkým *ghettem* transponovat na realitu současných českých měst. Prozkoumejme, do jaké míry se (na jedné straně) *ghetto* a *banlieue* liší od, nebo naopak podobá (na druhé straně stojícím) českým sociálně vyloučeným lokalitám.

Ghetto – banlieue – sociálně vyloučené lokality

V rámci následující komparace budu vycházet jak z dostupných studií a výzkumných zpráv, tak i z vlastní etnografické zkušenosti, kterou jsem nabyl výzkumem v českých městech, resp. v jejich sociálně vyloučených lokalitách obývaných převážně romskou populací (např. Růžička 2006; Růžička, Radostný 2006a, 2006b; Růžička 2011).⁶

⁶ Od roku 2003 realizuji v prostředí českých měst návratové etnografické výzkumy, které zaměřuji na porozumění jak procesu marginalizace romských rodin, tak procesům, jakým romské rodiny na danou situaci reagují. Paralelně pak od roku 2002 realizuji obdobně zaměřený výzkum v prostředí tzv. *romských osad* na slovenském venkově. Ve svých výzkumech se zaměřuji jak na „vnější“ kontext procesu marginalizace, tak na „vnitřní“ odpovědi marginalizovaných jedinců a skupin, resp. na sociální logiku jednání v takovém prostředí.

Rozšířme nyní tabulku 1 o případ českých *sociálně vyloučených lokalit*. Pokusme se porovnat, v rámci Wacquantem stanovených parametrů, *ghetto*, *banlieue* a *sociálně vyloučené lokality*.

1. Z hlediska velikosti, patří české *sociálně vyloučené lokality* mezi ty relativně nejmenší⁷. Okolo poloviny z nich je tvořeno jedním domem, pouze 20 % z nich tvoří čtvrt nebo část obce.⁸ Podle výzkumu GAC (2006) pojímá průměrná česká/romská *sociálně vyloučená lokalita* 260 obyvatel.⁹
2. Ve vztahu k etnické, resp. etno-rasové kompozici, různí pozorovatelé hovoří o podstatně etnické a sociální homogenitě (GAC 2006: 31; Šimlková, Klíčová 2006: 106). Podle údajů z výzkumu GAC (2006: 15–16, 27) je zhruba jedna třetina z jimi identifikovaných lokalit ze 100 % etnicky homogenní, u zbytku, tj. u dvou třetin lokalit, tvoří jejich obyvatelé z cca 80 % Romové.
3. Z hlediska míry chudoby, situace zde je komplikovanější, neboť jak samotný koncept chudoby, tak jeho měření je předmětem pokračujících debat a sporů (srovnaj např. Madden 2000 nebo Brady 2003), jejichž součástí je znesnadnění možnosti mezinárodního srovnání. Přestože Wacquant často hovoří o míře chudoby, opírá se spíše o méně problematický koncept nezaměstnanosti (srovnaj tabulku 1 výše). Pokud budeme namísto chudoby porovnávat míru nezaměstnanosti, tak jsou na tom české *sociálně vyloučené lokality* nejhůře – výzkum GAC (2006: 42) odhaduje nezaměstnanost v takových lokalitách na 90–100 %.¹⁰
4. Dalo by se říci, že situace na poli kriminality a objektivní úrovně nebezpečí je – tedy alespoň prozatím – podobná situaci francouzské: většina nebezpečí je konstruována na televizních obrazovkách

⁷ Pokud nepočítáme sídliště Janov s cca 3 000 Romy (Benešová, Krížková 2010: 124–130).

⁸ Z hlediska rozsahu jsou vyloučené lokality tvořeny ze 47 % pouze jedním domem, z 26 % pak blokem domů, nebo skupinou domů. „Pouze“ 20 % ze sociálně vyloučených lokalit lze označit za čtvrt města, resp. část obce (Sýkora a kol. 2007: 44).

⁹ Výzkum identifikoval v České republice 310 sociálně vyloučených lokalit o celkové odhadované populaci 60 000 až 80 000 (GAC 2006: 23).

¹⁰ V roce 2000 spadalo cca 75 % všech nezaměstnaných Romů do kategorie dlouhodobě nezaměstnaných (Širováčka 2006: 115–116). Jiné výzkumy odhadují nezaměstnanost obyvatel sociálně vyloučených lokalit na 80 % v Bilině (Jára a kol. 2006: 76), resp. 90 % v Plzni (Jára a kol. 2006: 53).

a na stránkách jak regionálních, tak celoplošných tiskovin (Růžička, Radostný 2006).

5. Situace v oblasti míry penetrace státu a státních institucí je v případě českých sociálně vyloučených lokalit poměrně specifická. Stát jedná a nejedná zároveň. Zatímco je stát poměrně aktivní na rovině diskurzivních praxí, rétorik a deklarací (např. Vláška 2005; Vláška 2009), na rovině reálných, resp. realizovaných, integračních praxí je spíše pasivní. Zde je symptomatičtější to, jak se současná politická reprezentace staví k sociální integraci, k oblasti lidských práv a podobným sociálním tématům. Nečinnost státu pak plně vynahrazuje hyperaktivita místních samospráv v oblasti aktivních strategií rezidenční segregace. Lze připomenout mediálně proslavené případy Chomutova, Vsetína, Ústí nad Labem, Kladna, a další případy „polegálního“ (Višek 2002: 31) vystěhovávání Romů do „nových ghett“ (Baršová 2002: 14) financovaných orgány místní správy. Výzkum GAC (2006: 16) zjistil, že 58 % z jimi identifikovaných *sociálně vyloučených lokalit* je ve vlastnictví státu, resp. místních samospráv.

Pokud je tato analýza správná, mohlo by se zdát, že české *sociálně vyloučené lokality* tvoří ve vztahu ke *ghettu* a k *banlieue* jakousi třetí formu socio-prostorové diferenciacie. To znamená, že se v určitých charakteristikách přibližují k jednomu (*ghetto*), a v jiných charakteristikách ke druhému (*banlieue*) typu, přičemž si zachovávají jistou míru komparativní distinktivnosti (srovnaj diskuzi v závěru). Podobnosti mezi *sociálně vyloučenými lokalitami* a *banlieue*, resp. *ghettem*, lze sledovat v jednotlivých řádcích v tabulce 2.

Tab. 2. Srovnání amerického černoského *ghetta*, francouzských *banlieue* a českých (resp. romských) *sociálně vyloučených lokalit*

	USA	FRANCIE	ČESKO
Organizační ekologie	+++	++	+
Etnická homogenita	+++	+	++
Míra chudoby/nezaměstnanosti	++	+	+++
Kriminalita, nebezpečí	+++	-	-
Míra penetrace státu	-	+	-/+

Zdroj: Autor (srovnaj pozn. u tabulky 1)

Tato (pracovní) komparace se může zdát na první pohled neuspokojivá, neboť data pro její konstrukci pocházejí z různých zdrojů, mnohdy analyticky i konceptuálně nesouměřitelných výzkumů, jsou ukotvena v odlišných socio-historických kontextech apod. Takové srovnání, zejména pokud se jedná o mezinárodní srovnání, se vystavuje riziku nesouměřitelnosti porovnávaných dat, resp. různých metodologických tradic.¹¹ Připomeňme si však, co je naším cílem: aplikovat Wacquantův analytický koncept *ghetta* na realitu českých *sociálně vyloučených lokalit*. Cíle tohoto počínu jsou konceptuální, tedy promyslet, do jaké míry je Wacquantovo analytické schéma aplikovatelné na české prostředí za účelem lepšího porozumění procesům a vektorům socio-prostorové diferenciace v českých městech.

Struktura a funkce městské chudoby

Cílem této kapitoly je nejprve představit koncept *ghetta* jako formy socio-prostorových nerovnosti se specifickou strukturou i funkcí, jež jsou odlišné od jiných forem nerovnosti. Poté bude porovnáno, v čem se struktura a funkce *ghetta* liší, nebo neliší, od českých *sociálně vyloučených lokalit*.

Struktura a funkce *ghetta*

Wacquantovo pojetí *ghetta* je v podstatě historické a funkcionální. Odvolává se na historický původ *ghetta* jako způsobu organizace socio-prostorových nerovností, které má svoji specifickou funkci a specifickou strukturu a nejde jej libovolně zaměňovat za jiné způsoby organizace chudoby. Wacquant se tedy vymezuje proti širokému a definičně neujednocenému pojetí *ghetta* jako místa, kde dochází ke koncentraci chudoby, nezaměstnanosti, kriminality a dalších

¹¹ Zatímco Wacquant se ve svých textech snaží opírat o realizované, kvantifikující, empirické studie o chudobě, resp. o nezaměstnanosti, v českém prostředí takové studie (které by se zaměřovaly na oblast prostorové segregovaných prostor) zatím chybí. Více méně všechny české studie o *sociálně vyloučených lokalitách* se opírají o kvalitativní metodologie sběru dat – proto lze v jejich případě hovořit pouze o odhadované míře nezaměstnanosti s tím, že jakékoliv závěry o míře chudoby a nezaměstnanosti nemají reprezentativní hodnotu.

sociálně negativních procesů¹². Tyto jevy a procesy ostatně nepatří mezi definiční znaky *ghetta*. Tradičně *ghetto* sdružuje dvě funkce: sociálně separovat a ekonomicky vytěžit. Tyto dvě funkce znamenají, že (srovnej např. Wacquant 1998: 144):

1. *Ghetto* segreguje, resp. brání fyzickému kontaktu mezi dominantní společností a stigmatizovanou skupinou. Dochází k minimalizaci sociálního a fyzického kontaktu, který je dominantní skupinou považován za symbolicky kontaminózní.
2. *Ghetto* umožňuje ekonomickou interakci, resp. ekonomické vytěžení stigmatizované skupiny. *Ghetto* je tak v jistém smyslu „ekonomickou kolonií“ (Clark [1965] 1989: 11) umožňující, aby byla ze stigmatizované skupiny – na pozadí prostorové a sociální segregace – extrahována ekonomická (nad)hodnota.

Jinými slovy, *ghetto* původně reprezentovalo „kompromis mezi ekonomickou potřebou Židů a odporu vůči nim, mezi praktickou nezbytností a fyzickým strachem“ (Sennett 1994: 216). Wacquant se dříží tohoto historicko-funkcionálního pojetí a zobecňuje Sennettův historický exkurz. *Ghetto* je obecně jakékoliv „socio-organizační zařízení, které využívá prostor, aby sloučilo dva rozporné cíle: maximalizovat *materialní profity* extrahovaný ze skupiny považované za znečištěnou nebo znečišťující, a minimalizovat *intimní kontakt* s jejími členy tak, aby se odvrátilo *nebezpečí symbolické degradace a náklady, kterou přenáší*“ (Wacquant 2004: 2).

Se Židy ve středověké Evropě to bylo podle Wacquanta jako s potomky černošských otroků ve velkoměstech amerického Severu v době po zrušení otroctví. *Ghetto* zde plnilo stejnou funkci „městského kon domu“ (Sennett 1994: 228): fyzicky separovat opovrhovanou menšinu a zároveň z ní extrahovat ekonomickou hodnotu, v americkém případě pak levnou manuální práci pro potřeby průmyslové produkce a ekonomického rozvoje.

¹² Takové spíše obecné pojetí *ghetta* zastává například Burianek (1997: 425): *ghetta* jsou místa nedobrovolně koncentrace a izolace „chudé, nekrifikované a diskriminované populace“, nebo Gryga a Stöckelová, kteří vymezují termín *ghettoizace* jako proces „vytláčení jedné etnické skupiny do uzavřených zón s nízkou možností návratu“ (2006: 61).

Tolik k funkci *ghetta*. Jak je to se strukturou *ghetta*? *Ghetto* má povahu „Janusových tváří“ (Wacquant 2006): na jedné straně je nástrojem ekonomického vykořisťování a sociální exkluze, na straně druhé však nabízí členům *ghetta* určitou ochranu před negativními dopady vykořisťování a exkluze. Jinými slovy je *ghetto* zároveň jak „rezervátem ne-kvalifikované práce pro továrny“, tak „nárazníkem před nadvídadou bílé většiny“ (Wacquant 2008a: 114). *Ghetto* je tak na jedné straně specifickou „institucionální formou“ plnicí ekonomickou a symbolickou funkcí (Wacquant 1998: 143), na straně druhé pak relativně soběstačným „sociálním systémem a psycho-emocionální sítí“, kterou si vytvářejí členové marginalizovaných, prostorově segregovaných skupin (Wacquant 1998: 147). Obyvatelé *ghetta* si v opozici, resp. v reakci na exkluzi z dominantního socioekonomického systému, vytvářejí vlastní institucionální svět, který jim umožňuje plnohodnotný sociální, ekonomický a psycho-emocionální život. „Černý“ New York tak byl popsán jako „svět sám pro sebe, uzavřený před vnějším světem, kterému je ostatně neznámý, se svými vlastními... rozdíly, zábavou, a ambicemi...“ (Du Bois 1978: 152). Jiní autoři popisují černošské *ghetto* v Chicagu jako stojící na „vlastním systému institucí“, resp. hovoří o „odděleném, paralelním, černošském institucionálním životě“ (Drake, Cayton [1945] 1993: 115, resp. 121).

V tomto smyslu někteří autoři tvrdí, že *ghetto* má dvě roviny: fyzickou (fyzické *ghetto*) a institucionální (institucionální *ghetto*) (Spear 1967: 11–27, resp. 91–110). Jiní autoři hovoří, s odkazem na institucionální *ghetto*, o *ghettu komunálním*, resp. o situaci, kdy v rámci fyzického *ghetta* dochází k formování komunity, která svým členům zajišťuje jak kolektivní identitu, tak útočiště před vnějším nepřátelským světem, resp. před vnější, exkludující, společností. *Komunální ghetto* je, v institucionálním smyslu, „paralelním světem“ (Wacquant 2008a: 114), resp. je to „jejich město uvnitř města“ (Drake, Cayton [1945] 1993: 115).

Výše citovaní autoři, kteří provádějí (povětšinou) etnografický výzkum v černošských *ghettech* v amerických městech, se shodují v tom, že pro strukturu *ghetta* jsou typické následující charakteristiky (podle Wacquant 1998, 2004, 2006, 2008a, 2008b): relativní autonomie kulturní i ekonomická, síť paralelních institucí ve vztahu k dominantní

společnosti, obsahuje v sobě principy své vlastní sociální a kulturní reprodukce, uvnitř existuje vlastní specifická dělba práce, resp. pravidla vnitřní struktury, existuje tam omezená sociální mobilita (to jest sociální i prostorová mobilita mimo hranice *ghetta*).

Na tomto místě je nutné připomenout Wacquantovu tezi, že americké *ghetto*, jakožto historicky, funkčně a strukturálně specifická forma organizace socio-prostorových nerovností, se v evropských, resp. francouzských, městech nevyskytuje. Pro *banlieue* jsou – v jejich etnické heterogenitě, v protikladu vůči *ghettu* – typické „porózní hranice, klesající institucionální hustota a neschopnost vytvořit sblíženou kulturní identitu“, což zapřičňuje, že *banlieue* a *ghetta* jsou „dvě odlišné socio-prostorové formace“ (Wacquant 1993: 368; srovnej též Wacquant 2007). Aby tento rozdíl zdůraznil, tvrdí Wacquant (2008b: 115), že *banlieue* jsou dokonce „přesným opakem *ghetti*: jsou to *anti-ghetta*“.

Struktura sociálně vyloučených lokalit

Jak z vlastního dlouhodobého etnografického výzkumu v chudých romských komunitách, tak z dostupné literatury, která věnuje pozornost vnitřní struktura chudých romských komunit, vyplývá, že výše uvedené principy vnitřní struktury *ghetta* do určité míry odpovídají principům vnitřní struktury sociálně vyloučených romských komunit. A není se čemu divit. Jak obyvatelé amerických *ghetti*, tak obyvatelé českých sociálně vyloučených lokalit cílí strukturálně podobným podmínkám života vyplývajícím z jejich sociální pozice – na okraji socioekonomického systému mají omezený přístup k ekonomickým a jiným zdrojům. Nemůže proto být příliš velkým překvapením, že skupiny osob vystavené podobným životním podmínkám, vyvinou, resp. si osvojí, obdobné strategie sociálního a ekonomického přežití.

Mezi ekonomické strategie, které se „vyplácejí“, resp. které mají své ekonomické opodstatnění v situaci života na periferii společnosti a ekonomiky, patří například relativně vysoká míra solidarity mezi členy exkludovaných skupin. Vysoká míra solidarity mezi členy sociálně vyloučených komunit, jež obývají společný fyzický prostor (např. *ghetto*), byla zaznamenaná etnografy, kteří v takovém prostředí provádějí své výzkumy (např. Stack [1974] 1997; Bourgois 2003; Venkatesh 2008;

Bourgois, Schonberg 2009). Tyto studie naznačují, že marginalizované skupiny mají tendenci mezi svými členy ustavit relativně vysokou míru vnitřní solidarity ve vztahu, resp. v opozici, k vnějšmu (více méně nepřátelskému) prostředí. Tato solidarita poskytuje nejen bázi pro vytvoření kolektivní identity, nýbrž tvoří materiální základ pro vytvoření paralelní institucionální sítě (paralelní ve vztahu k institucionální síti dominantního socioekonomického systému).

Badatelé v oblasti *cikánských* (tedy nejen středoevropských *romských*) kultur upozorňují jinými slovy, na to, že „*solidarita mezi příbuznými je jednou ze základních tradičních hodnot romské kultury*“ (Šimilková, Klíčová 2006: 103).¹³ Členové chudých romských komunit si poskytují vzájemnou podporu nejen tvář v tvář nepřátelskému světu *gádžů* (tj. neromů) (Hübshannanová 1999: 16–17), ale i vzájemnou „asistenci v krizi“ (Okely 2008: 63), jež se projevuje, mimo jiné, „neustálým tokem zboží a služeb mezi domácnostmi“ (Stewart 1997: 47). Jinými slovy je pro chudé romské komunity typická specifická „etika sdílení“ (Stewart 1997: 48) založená na principu zobecnělé reciprocity mezi těmi, kteří sdílejí podobný osud (Formoso, Burrell 2000: 68).

Podobnost vnitřní struktury amerických *ghett* a českých *sociálně vyloučených lokalit* není dílem náhody. Naopak je více než pochopitelné, že „*lidé v extrémně chudobě často sdílejí vysoce rovnostářské hodnoty a vyjadřují velkou míru vzájemné solidarity; zejména vůči těm, kteří jsou v nouzi*“ (Ladányi, Szelényi 2006: 18). Takové zvyky jsou totiž vysoce funkční. Ten, který sdílí své zdroje, se může spolehnout na to, že v případě nouze se o něj zbylí členové jeho komunity postarají (Ladányi, Szelényi 2006: 18). Princip solidarity, který odkazuje ke střednímu sdílení ekonomických zdrojů i v situaci hlubokého nedostatku, v sobě kombinuje ekonomické a sociální momenty (srovnej např. Mauss [1925] 1967): na kvazi ekonomické bázi se ustavuje společnost, resp. komunita vzájemně zavázaných jedinců, kteří se na sebe mohou spolehnout, tj. tvořit společnost, i v období objektivní materiální krize.

Funkce sociálně vyloučených lokalit

Opusíme nyní otázku podobnosti mezi vnitřní strukturou amerického *ghetta* a českých *sociálně vyloučených lokalit*, resp. podobnosti jejich komunitně institucionální povahy, a zaměříme se na aspekt funkčního vztahu mezi exkludovanou, stigmatizovanou skupinou a dominantní společností. Mezi funkce *ghetta* patří, připomeňme si:

1. fyzicky separovat a zároveň
2. umožňovat ekonomickou interakci, resp. umožňovat extrakci ekonomické (nad)hodnoty ze stigmatizované menšiny.

Funkci fyzické separace navrhuji považovat za relativně neproblematickou záležitost. Jsou to nejen v této kapitole citované zdroje, ale například i lidsko-právní organizace upozorňující na to, že chudí Romové jsou (ve stále rostoucí míře) vystavováni podmínkám rezidenční segregace, resp. prostorové exkluze (např. Halász 2007; ECRI 2009).

Funkce extrakce ekonomické hodnoty z exkludované a stigmatizované menšiny, což je druhý předpoklad pro to, aby bylo možné hovořit o *ghettu*, resp. o procesu *ghettoizace*, je předpoklad na první pohled možná méně viditelný. Při bližším pohledu, resp. pod analytickým drobnohledem, se však ukáže, že extrakce ekonomické hodnoty z obyvatel *sociálně vyloučených lokalit* v českých městech skutečně tvoří jednu z významných páteří, resp. organizačních principů, těchto lokalit.

Základním mechanismem, který se na první pohled může zdát jako ekonomický paradox, jež je však důležitým momentem pro porozumění jak strukturální, tak i funkcionální logiky organizace sociálně vyloučených lokalit, je skutečnost, že život v prostředí českých sociálně vyloučených lokalit je nepoměrně nákladnější než život mimo tyto lokality. Jsou to externí subjekty – v našem případě jsou to nejen soukromé subjekty, nýbrž i stát (resp. místní samosprávy) – kdo zvyšuje relativní nákladnost života v sociálně vyloučených lokalitách. Podrobné analýze této situace se věnuji jinde (Růžička 2011), přesto zde představím základní dimenze toho, jak dochází k extrakci

¹³ Pro funkční analýzu solidarity uvnitř exkludovaných romských komunit, z perspektivy teorie racionální volby, srovnej (Steiner 2004).

ekonomické (nad)hodnoty z chudých obyvatel *sociálně vyloučených lokalit*. K této extrakci dochází v několika rovinách:

- Nadměrně vysoký, resp. poloze a stavu nemovitosti neodpovídající, nájem¹⁴ inkasovaný jak od soukromých subjektů, tak i od státu. K extrakci ekonomické hodnoty zde dochází (1) přímo z obyvatel sociálně vyloučených lokalit v podobě nájmu, nebo (2) prostřednictvím tzv. institutu zvláštního příjence, který umožňuje inkasovat oprávněné osobě přímo ze sociálních dávek, nebo prostřednictvím inkasa přídávků na bydlení ze státní kasy¹⁵ (GAC 2006: 30; Jára a kol. 2006: 60; Poduška, Hajská 2006).
- Zvýšené náklady na překonávání geografické vzdálenosti mezi místem bydliště a místy občanské vybavenosti (resp. omezená dopravní obslužnost v okolí prostorové segregovaných lokalit – srovnej např. Baršová 2002: 36; GAC 2006: 31; Růžička, Radostný 2006a: 245–246; Růžička 2011: 282).
- Zvýšené finanční náklady na kompenzace infrastrukturní podvybavenosti, zastaralosti a omezené funkčnosti obývaných prostor (pro podrobnou analýzu srovnej Růžička 2011).
- Zvýšené ceny základního zboží v obchodech v okolí sociálně vyloučených lokalit.
- Zvýšená aktivita poskytovatelů krátkodobých finančních půjček „bez ručitele“ na vysoký úrok, resp. zvýšený výskyt romských lichvářů (tzv. „úžerníků“, např. Růžička, Radostný 2006a: 253), zaměřtávání stigmatizovaných sociálně vyloučených jedinců – často s minimálním vzděláním a nízkou kvalifikací – na neprohodnotné pracovní pozice (jako jsou dohody o provedení práce), resp. jejich zaměřtávání „na černo“ (= vysoké riziko

¹⁴ Tato situace nápadně připomíná situaci Židů v renesančních Benátkách, kde museli platit cca 3x vyšší nájemné, než bylo v té době pro daný typ bydlení obvyklé (Sennett 1994: 231–234).

¹⁵ Zde srovnej například situaci, kdy (1) jsou sociálně vyloučení Romové na severu Čech obviňováni ze „zneužívání“ sociálních dávek a jiných forem „parazitizmu“, a kdy zároveň (2) je jim místními samosprávami stanovován „adekvátní“ nájem ve výši přes 20 000 Kč za měsíc za holobyt o několika místnostech (Aktuálně 2011), (3) kdy je tato částka – v tom „lepší“ případě – inkasována ze státní kasy prostřednictvím příspěvku na bydlení, o který si žádají sociálně vyloučené domácnosti.

nezaplacení za odvedenou práci, resp. právně nevyzmatelné, ústní formou ustavené, pracovní dohody) (Jára a kol. 2006: 53–54; Poduška, Hajská 2006).

Při podrobnějším pohledu se tedy ukáže, že obyvatelé *sociálně vyloučených lokalit* jsou v jistém smyslu ekonomicky plnohodnotnou součástí šedého ekonomického systému (to jest systému balancujícím na hranici legality), který se nabaluje na sociální a ekonomický systém *sociálně vyloučených lokalit*, resp. který tyje z omezených ekonomických možností a omezené ekonomické volby jejich obyvatel. Ač často nezaměstnaní, nebo zaměstnávání na nejistých a špatně placených pozicích, plní obyvatelé *sociálně vyloučených lokalit* specifickou ekonomickou funkci: jsou zdrojem ekonomické hodnoty pro ty, kteří z procesu reprodukce *sociálně vyloučených lokalit* generují ekonomický zisk.

Závěr: Procesy *ghettoizace* a *pokročilé marginalizace* v českých městech?

Od 60. let 20. století se ve společensko ekonomickém prostoru západní civilizace odehrávají mnohačetné, vzájemně propojené, procesy a změny: V ekonomické rovině například dochází k postfordistické reorganizaci ekonomiky (ztráta ekonomického významu dělnických profesí a průmyslové výroby a přesun těžiště ekonomiky do terciárního sektoru), v rovině politické pak dochází současně k redukci sociálního státu. Změny „nahoré“ – ve sféře politické ekonomie – jsou nutně následovány změnami „dole“ – v nejspodnějších patrech sociální struktury. Na jedné straně dochází k modernizaci politických a ekonomických ideologií a praxí, na straně druhé se „modernizují“ formy organizace chudoby a bída (Wacquant 1999: 1641).

Pokročila marginalita (pokročilá) jak ve smyslu chronologickém, tak ve smyslu její míry) je termín označující „nový režim socio-prostoro-rového sestupu a exkluzivního uzavírání“ (Wacquant 2008b: 2), jež je poháněn následujícími „strukturálními logikami“ (Wacquant 2000: 110–115).¹⁶

¹⁶ Na tomto místě není dostatek prostoru představit tyto „strukturální logiky“ podrobně, ani to není primárním cílem tohoto textu. Pro jejich přehled a důkladnou analýzu srovnej (Wacquant 2000: 110–115; Wacquant 1999; Wacquant 2008b).

- makrosociální dynamikou – dualizací práce a rostoucí mírou sociálních nerovností,
- ekonomickou dynamikou – desocializací zaměstnaneckého statusu,
- politickou dynamikou – rekonstrukcí sociálního státu,
- prostorovou dynamikou – prostorovou/rezidenční koncentrací a stigmatizací.

Od počátku postsocialistické transformace snad bylo oprávněné předpokládat, že se trendy *pokročilé marginalizace* budou dříve či později podílet na reorganizaci sociálního a urbánního prostoru v České republice. Otázkou zůstává, jakým směrem se tato *pokročilá marginalizace* romské populace v české společnosti ubírá a jak se bude vyvíjet v budoucnosti. Analýza míry podobnosti mezi českými *sociálně vyloučenými lokalitami*, francouzskými *banlieue* a americkým *ghettem* naznačuje, že by se mohlo jednat o pomyslnou třetí formu *pokročilé marginality*, jež se v některých momentech podobá francouzskému, v jiných pak americkému modelu. Analýza vnitřní organizace a funkce ekonomického vztahu k dominantní společnosti nicméně ukázala na možnou strukturální a funkcionální konvergenci mezi českými *sociálně vyloučenými lokalitami* a americkým *ghettem*. V obou případech je možné pozorovat snahu segregovat a ekonomicky vytěžit stigmatizovanou skupinu dominantní společnosti a zároveň snahu marginalizovaných reagovat na tento proces vytvořením paralelního světa ekonomické a psychosociální solidarity.

Domnívám se proto, že v souvislosti s propadem socioekonomického statusu části romské populace lze hovořit o právě probíhajícím procesu její *ghettoizace* čili k její segregaci do uzavřených prostor mimo sociální a fyzický kontakt s občanskou společností. Přestože lze, jak se domnívám, v tomto smyslu hovořit o „státem garantovaném“, právě probíhajícím procesu *ghettoizace*, na základě dostupných dat nelze stanovit jednoznačnou prognózu dalšího vývoje. Není jasné, do jaké finální podoby se tento proces zhmotní, neboť se vnější politický a ekonomický kontext dynamicky mění. Přestože tento text stojí na komparaci forem socio-prostorových nerovností ve Spojených státech, ve Francii a v České republice, je nutné mít na paměti nejen

metodologické limity takového srovnání, ale též relativně odlišné sociální historie, odlišné institucionální prostředí a v poslední řadě též odlišné, resp. selektivní, působení externích aktérů, jakými jsou mezinárodní neziskové organizace a orgány EU (např. Evropský soud pro lidská práva). Přes tyto metodologické a politické limity vůči pronášené prognóze o vývoji do budoucna je nepochybné, že v současné době dochází v českých městech k procesům rostoucí míry segregace té nejvíce znevýhodněné části romské populace. Vytvářejí se nové socio-prostorové formace, *nová ghelta* (Baršová 2002: 14) v nichž, často pod přímým dozorem státu a státních institucí (resp. místních samospráv a jejich orgánů), dochází nejen k aktivní segregaci, ale zároveň k ekonomickému vytěžování jejich obyvatel.

Podrobnější analýza struktury a funkce českých *sociálně vyloučených lokalit* podle mého názoru potvrzuje Wacquantův názor, že zatímco *ghelta* se v současné Evropě – jak ve svých textech autor mnohokrát opakuje – nevyskytují, existuje jediná výjimka, a tou je postkomunistická středovýchodní Evropa. Je to na evropské poměry poměrně specifická prostorová a ekonomická situace romských komunit ve středovýchodní Evropě, co Wacquanta vede k tvrzení, že proces *ghettoizace*, resp. proces formování *ghelta*, je na evropské půdě limitován na situaci sociálně vyloučených Romů. (Wacquant 2011: 18–20).

V *sociálně vyloučených lokalitách* vystavených procesu *ghettoizace*, v těchto segregovaných a do sebe uzavřených prostorech, mimo dozor a dotyk občanské společnosti, nemůže docházet k sociální integraci v jakémkoliv významu toho slova. Naopak nemůže docházet k ničemu jinému než k reprodukci, nebo dokonce k prohlubování materiální a psychosociální deprivace a bezraděje nedobrovolných obyvatel těchto prostor.

Poděkování

Za kritické a podnětné poznámky k předchozím verzím textu děkuji jak editorům/editorkám a anonymním recenzentům/recenzentkám, tak Lacovi Touškoví a Aleně Kajánové. Práce na textu byla podpořena v rámci projektu „JK 223001“ financovaném Vídeňskou univerzitou.

Literatura

- BARŠOVÁ, A. Problémy bydlení etnických menšin a trendy k residenční segregaci v České republice. In VÍŠEK, P. (ed.). *Romové ve městě*. Praha: Socioklub, 2002, s. 3–42.
- BENEŠOVÁ, B.; KRÍŽKOVÁ, M. Sídlště Janov v Litvinově. In SYKORA, L. (ed.). *Residenční segregace*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2010, s. 124–130.
- BOURDIEU, P. (ed.). *The Weight of the World: Social Suffering in Contemporary Society*. Stanford: Stanford University Press, 1993, 1999, s. 646.
- BOURGOIS, P. *In Search of Respect: Selling Crack in El Barrio*. 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, s. 407.
- BOURGOIS, P.; SCHONBERG, J. *Righteous Dopefiend*. Berkeley: University of California Press, 2009, s. 392.
- BRADY, D. Rethinking the Sociological Measurement of Poverty. *Social Forces*, 81 (3), 2003, s. 715–751.
- BURIANEK, A. Segregace. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 22 (4), 1997, s. 423–434.
- CLARK, K. *Dark Ghettos: Dilemmas of Social Power*. Middletown: Wesleyan University Press, 1965, 1989, s. 251.
- DRAKE, C.; CAYTON, H. R. *Black Metropolis: A Study of Negro Life in a Northern City*. Chicago: University of Chicago Press, 1945, 1993, s. 858.
- DU BOIS, W. E. B. *On Sociology and the Black Community*. Chicago: University of Chicago Press, 1978, s. 328.
- FORMOSO, B.; BURRELL, J. Economic Habitus and Management of Needs: The Example of the Gypsies. *Diogenes*, 48/2 (190), 2000, s. 58–73.
- GAC. *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti*. Praha: Gabal Analysis & Consulting, 2006, s. 117.
- GRYGAR, J.; STÖCKELOVÁ, T. *Příčiny a souvislosti stěhování vsetinských Romů z pavlačového domu č. p. 1336 v říjnu 2006*. Zpráva z setkání. 2006. Dostupné on-line: <http://www.vlada.cz/assets/ppov/>
- zalezitosti-romske-komunity/aktuality/vsetin_final_07/0228_FI-NALE.pdf. (15. 9. 2011).
- HALÁSZ, K. *The Situation of Roma in Europe*. ENAR Shadow Report 2007. Dostupné on-line: <http://www.romadecade.org/files/downloads/General%20Resources/The%20situation%20of%20Roma%20in%20Europe%202007.pdf>. (15. 9. 2011).
- HIRT, T.; JAKOUBEK, M. (eds). *Romové v osídlech sociálního vyloučení*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006, s. 416.
- HÜBSCHMANNOVÁ, M. Několik poznámek k hodnotám Romů (skica). In VÍŠEK, P. (ed.). *Romové v České republice 1945–1998*. Praha: Socioklub, 1999, s. 16–68.
- JÁRA, M. (ed.). *Sociální diskriminace pod lupou: metodika identifikace diskriminačního jednání a doprovodných negativních jevů v bydlení a zaměstnávání*. Praha: Otevřená společnost, 2006, s. 84.
- LADÁNYI, J. The Hungarian Neoliberal State, Ethnic Classification and the Creation of a Roma Underclass. In EMIGH, R.; SZELENYI, I. (eds). *Poverty, Ethnicity and Gender in Eastern Europe during the Market Transition*. Praha: Westport, 2001, s. 67–82.
- LADÁNYI, J.; SZELENYI, I. *Patterns of Exclusion: Constructing Gypsy Ethnicity and the Making of an Underclass in Transitional Societies of Europe*. New York: Columbia University Press, 2006, s. 320.
- MADDEN, D. Relative or Absolute Poverty Lines: A New Approach. *Review of Income and Wealth*, 46 (2), 2000, s. 181–199.
- MARCUSE, P. Space and Race in the Post-Fordist City: The Outcast Ghetto and Advanced Homelessness in the United States Today. In MINGIONE, E. (ed.). *Urban Poverty and the Underclass*. London: Blackwell, 1996, s. 176–216.
- MARCUSE, P. Space over Time: The Changing Position of the Black Ghetto in the United States. *Neth. J. of Housing and Built Environment*, 13 (1), 1998, s. 7–23.
- MASSEY, D.; DENTON, N. *American Apartheid: Segregation and the Making of the Underclass*. Cambridge: Harvard University Press, 1993, s. 292.
- MAUSS, M. *The Gift: Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies*. New York: W. W. Norton, 1925, 1967, s. 130.

- OKELY, J. Gypsy Justice versus Gorgio Law: Interrelations and Differences. In JACOBS, F.; RIES, J. (eds). *Roma-Zigenerkulturen in neuen Perspektiven*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2008, s. 49–70.
- PODUŠKA, O.; HAJSKÁ, M. Práce na černo jako forma adaptace na sociální vyloučení. In HIRT, T.; JAKOUBEK, M. (eds). *Romové v osídlech sociálního vyloučení*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006, s. 136–155.
- RINGOLD, D. *Roma and the Transition in Central and Eastern Europe: Trends and Challenges*. Washington, D.C.: The World Bank, 2000, s. 55.
- RŮŽIČKA, M. Geografie sociální exkluze. *Sociální studia*, 3 (2), 2006, s. 117–132.
- RŮŽIČKA, M. Infrastrukturní a prostorové aspekty procesu sociální exkluze. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 47 (2), 2011, s. 273–295.
- RŮŽIČKA, M.; RADOSTNÝ, L. Masokombinát Kladno: Výzkumná zpráva. In HIRT, T.; JAKOUBEK, M. (eds). *Romové v osídlech sociálního vyloučení*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006a, s. 242–287.
- RŮŽIČKA, M.; RADOSTNÝ, L. Terénní výzkum v hyperrealitě: poznámky k mediální konstrukci sociálně vyloučené lokality. In HIRT, T.; JAKOUBEK, M. (eds). *Romové v osídlech sociálního vyloučení*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006b, s. 201–229.
- SENNETT, R. *Flesh and Stone: The Body and the City in Western Civilization*. New York: W. W. Norton, 1994, s. 431.
- SIROVÁTKA, T. Labour Market Exclusion of the Roma in Post-communist Countries. In SIROVÁTKA, T. (ed.). *The Challenge of Social Inclusion: Minorities and Marginalised Groups in Czech Society*. Brno: Barrister & Principal, 2006, s. 111–132.
- SPEAR, A. *Black Chicago: The Making of a Negro Ghetto 1890–1920*. Chicago: University of Chicago Press, 1967, s. 271.
- STACK, C. *All our Kin Strategies of Survival in a Black Community*. New York: Basic Books, 1974, 1997, s. 175.
- STEINER, J. Ekonomie sociálního vyloučení. In JAKOUBEK, M.; HIRT, T. (eds). *Romové: Kulturologické Etudy*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2004, s. 218–229.

- STEWART, M. *The Time of the Gypsies*. Oxford: Westview Press, 1997, s. 302.
- SYKORA, L.; TEMELOVÁ, J.; POSOVÁ, D. Identifikace lokality koncentrace sociálních skupin a jejich typologie. In SYKORA, L. (ed.). *Segregace v České republice: Stav a vývoj, příčiny a důsledky, prevence a náprava*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2007, s. 29–58.
- SYKORA, L. New Socio-Spatial Formations: Places of Residential Segregation and Separation in Czechia. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 100 (4), 2009, s. 417–435.
- ŠIMÍKOVÁ, I.; VAŠEČKA, I. (eds). *Mechanismy sociálního vyloučení romských komunit na lokální úrovni a nástroje integrace*. Brno: Barrister & Principal, 2004, s. 212.
- ŠIMÍKOVÁ, I.; KLÍČOVÁ, K. Living Conditions and Specifics of Social Exclusion of the Roma Community in the Czech Republic. In SIROVÁTKA, T. (ed.). *The Challenge of Social Inclusion: Minorities and Marginalised Groups in Czech Society*. Brno: Barrister & Principal, 2006, s. 77–109.
- TOUŠEK, L. *Sociální vyloučení a prostorová segregace*. Přehledová studie CAAT č. 07/11. Plzeň: Centrum aplikované antropologie a terénního výzkumu, 2007. Dostupné on-line: http://www.antropologie.org/attachments/143_143_Ladislav_Tousek_Socialni_vyloucení_a_prostorova_segrecace.pdf. (15. 9. 2011).
- VENKATESH, S. *American Project: The Rise and Fall of a Modern Ghetto*. Cambridge: Harvard University Press, 2000, s. 360.
- VENKATESH, S. *Gang Leader for a Day: A Rogue Sociologist Takes to the Streets*. New York: The Penguin Press, 2008, s. 302.
- VÍŠEK, P. Holobyty jako nástroj etnické segregace. In VÍŠEK, P. (ed.). *Romové ve městě*. Praha: Socioklub, 2002, s. 30–48.
- WACQUANT, L. Urban Outcasts: Stigma and Division in the Black American Ghetto and French Urban Periphery. *International Journal of Urban and Regional Research*, 17 (3), 1993, s. 366–383.
- WACQUANT, L. A Black City Within the White: Revisiting America's Dark Ghetto. *Black Renaissance – Renaissance Noire*, 2 (1), 1998, s. 141–151.

- WACQUANT, L. Urban Marginality in the Coming Millennium. *Urban Studies*, 36 (10), 1999, s. 1639–1647.
- WACQUANT, L. Logics of Urban Polarization: The View from Below. In CRAMPTON, R.; DEVINE, F.; SAVAGE, M.; SCOTT, J. (eds). *Renewing the Class Analysis*. Oxford: Blackwell Publishers/The Sociological Review, 2000, s. 107–119.
- WACQUANT, L. What is a Ghetto: Constructing a Sociological Concept. In SMELSER, N. J.; BALTES, P. B. (eds). *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*. New York: Pergamon Press, 2004. Dostupné on-line: [http://loicwacquant.net/assets/Papers/GHETTO-IntEncycSocBehavSciences.pdf](http://loicwacquant.net/assets/ Papers/GHETTO-IntEncycSocBehavSciences.pdf) (15. 9. 2011).
- WACQUANT, L. *Das Janusgesicht des Ghettos und Andere Essays*. Basel: Birkhäuser, 2006, s. 208.
- WACQUANT, L. French Working-class Banlieue and Black American Ghetto: From Conflation to Comparison. *Qui Parle*, 16 (2), 2007, s. 1–34.
- WACQUANT, L. Ghettos and Anti-Ghettos: an Anatomy of the New Urban Poverty. *Thesis Eleven*, 94 (1), 2008a, s. 113–118.
- WACQUANT, L. *Urban Outcasts: A Comparative Sociology of Advanced Marginality*. Cambridge: Polity, 2008b, s. 360.
- WACQUANT, L. *A Janus-Faced Institution of Ethnoracial Closure: A Sociological Specification of the Ghetto*. In HUTCHISON, R.; HAYES, B. (eds). *The Ghetto: Contemporary Global Issues and Controversies*. Boulder: Westview, 2011, s. 1–31.
- WIRTH, L. *The Ghetto*. Chicago: University of Chicago Press, 1928, s. 298.

Ostatní zdroje

- Aktuálně. (2011): Nájem 20 000 za holobyt pro Romy. Přiměřené, říká město. Dostupné on-line: <http://aktualne.centrum.cz/domaci/spolecnost/clanek.php?id=714127> (15. 9. 2011).
- ECRI (2009): ECRI Report on the Czech Republic (fourth monitoring cycle). European Commission against Racism and Intolerance. Dostupné on-line: <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country>

- by-country/Czech_Republic/CZE-CbC-IV-2009-030-ENG.pdf (15. 9. 2011).
- Vláda (2005): Zásady dlouhodobé Koncepce romské integrace do roku 2025. Rada vlády pro záležitosti romské komunity. Dostupné on-line: <http://www.vlada.cz/scripts/detail.php?id=20283> (15. 9. 2011).
- Vláda (2009): Koncepce romské integrace na období 2009–2013. Ministr pro lidská práva Úřadu vlády české republiky. Dostupné on-line: <http://www.vlada.cz/assets/ppov/zalezitosti-romske-komunity/dokumenty/Koncepce-romske-integrace-2010---2013.pdf> (15. 9. 2011).